

кон

ІСТОРІЯ

В ШКОЛІ

Не шукай
чужої
землі,
бо своєю
втратиш...

ВЕРЕСЕНЬ
№9'2005

НАУКОВО-МЕТОДИЧНИЙ ЖУРНАЛ ДЛЯ ВЧИТЕЛІВ

ІСТОРІЯ В ШКОЛІ

№ 9'2005

Науково-методичний журнал.
Індекс видання 74654.
Виходить щомісяця.

Свідоцтво про державну реєстрацію —
серія КВ №1376.

Видавництво «Етносфера».
03035, м. Київ,
а/с 59, конт. т. (044) 248-52-43.
E-Mail: etnos@ukrtel.com

Видавець: *Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова*

Шеф-редактор:

Юрій Войцеховський

Редакційна колегія:

Анатолій Будда

Едуард Вільчковський

Нестор Гупан

Андрій Гусєв (зам. головного редактора)

зі зв'язків з громадськістю)

Дмитрій Злепко (Мюнхен)

Людмила Калініна

Ігор Коляда

Костянтин Кондратюк

Володимир Комаров

Віктор Король

Фелікс Левітас

Гжегож Мазур (Краків)

Ольга Малій

Петро Панченко

Павло Полянський

Олена Пометун

Олександр Ресніт

Владислав Анджей Серчик (Варшава)

Володимир Сотниченко

Геннадій Стрельський

Олександр Сушко

Сергій Тимченко

Сергій Троян

Федір Турченко

Григорій Фрейман

Петро Чернега

Галина Швидько

Виданню часопису сприяють:

Інститут історії України НАН України,

Інститут педагогіки АПН України,

Київський національний університет

ім. Тараса Шевченка,

Київський міжрегіональний інститут

удосконалення вчителів,

Творча спілка вчителів України,

Міжєтнічна педагогічна асоціація України.

© «Історія в школі», 2005

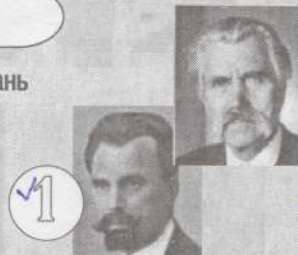
Відповідальні за випуск:

Ю. Войцеховський, А. Гусєв

Зміст

Університет знань

Ігор Коляда, Олександр Куриленко.
«ПОМАРАНЧЕВА РЕВОЛЮЦІЯ»
І УКРАЇНЬСЬКА ДЕРЖАВНИЦЬКА ІДЕЯ
НА ПОЧАТКУ ХХІ СТ.

1

Педагогічний колегіум

Галина Бійчук. ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ
УКРАЇНЬСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ХАРАКТЕРУ
ОСОБИСТОСТІ В ПЕДАГОГІЧНІЙ НАУЦІ

8

Творча майстерня

Володимир Комаров.
ІСТОРИЧНІ ЗАКОНИ: ЯК ФОРМУВАТИ
ВІДПОВІДНІ ЗНАННЯ

12

16

Раїса Осадчук. ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ
ДО РОЗВИТКУ КОМУНІКАТИВНОЇ
КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ.

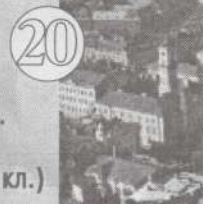
На прикладі теми: «Київська Русь за князювання
Святослава (7 кл.)» (Дискусія з приводу прислів'я
«Не шукай чужої землі, бо свою втрадиш»)

25

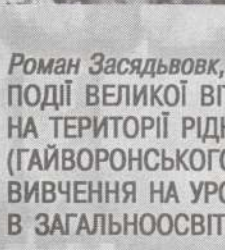
Володимир Іванов.
ВИКОРИСТАННЯ АКТИВНИХ ФОРМ
І МЕТОДІВ ВИКЛАДАННЯ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ.
На прикладі теми: «Українські землі
в складі Румунії» (новітня історія України, 10 кл.)

Біля класної дошки

20

Лілія Задорожна.
УКРАЇНА ПІД ЧАС ДРУГОЇ
СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1939–1945 рр.)

Краєзнавчий музей

Роман Засядьвовк, Володимир Іванов.
ПОДІЇ ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ
НА ТЕРИТОРІЇ РІДНОГО КРАЮ
(ГАЙВОРОНСЬКОГО РАЙОНУ) ЯК ПРЕДМЕТ
ВИВЧЕННЯ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ
В ЗАГАЛЬНООСВІТНІЙ ШКОЛІ....31

31

Семинар для допитливих

42

Олександр Гісем, Олександр Мартинюк.
КАЛЕНДАРНІ ПЛАНИ. Історія України для класів суспільно-
гуманітарного профілю загальноосвітніх навчальних закладів

Результати ІІ Всеукраїнської заочної олімпіади з історії
на приз журналу «Історія в школі» від О.В.Гісема

48

Володимир Комаров.
**ІСТОРИЧНІ ЗАКОНИ: ЯК ФОРМУВАТИ
ВІДПОВІДНІ ЗНАННЯ**
Раїса Осадчук.
ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ ДО РОЗВИТКУ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ
Володимир Іванов.
**ВИКОРИСТАННЯ АКТИВНИХ ФОРМ
І МЕТОДІВ ВИКЛАДАННЯ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ**

Володимир КОМАРОВ,
доктор педагогічних наук, професор,
Криворізький державний педагогічний університет

ІСТОРИЧНІ ЗАКОНИ: ЯК ФОРМУВАТИ ВІДПОВІДНІ ЗНАННЯ

Одним з найважливіших завдань сучасної шкільної історичної освіти є формування у школярів глибоких і міцних знань. Якби перебудови не переживала школа, саме воно було б і буде завжди актуальним. Пояснюється це тим, що без того фундаменту, який створюється в процесі оволодіння знаннями, неможливо розв'язувати ніякі інші завдання: неможливо формувати вміння та навички, формувати особистість учня, неможливо... і таке інше.

Як відомо, до складу історичних знань входять такі складники, як історичні факти, історичні поняття, історичні закони та історичні теорії. Залежність між ними доволі складна, але в дещо спрощеному вигляді її можна відобразити так, як це показано на схемі 1 «**Структура історичних знань учнів**».

Історичні факти — це будь-які події, явища або процеси суспільно-історичного розвитку,

які стали предметом пізнавальної діяльності людини. **Історичні поняття** — це певним чином узагальнені історичні факти. **Історичні закони** — це такі суспільно-історичні процеси, які здатні повторюватися в історичному розвитку. І нарешті **історичні теорії** — це певна система історичних законів.

Всі ці складники можуть здійснювати взаємовплив один на один. Саме тому залежність між ними показана на схемі 1 протилежно спрямованими стрілками. Це означає, що пізнавальна діяльність може розвиватися як індуктивним, так і дедуктивним шляхом. В першому випадку мислення розвивається від фактів до теорій, в другому ж — від теорій до фактів.

В дослідженнях автора цієї статті було встановлено, що історичні знання на рівні теорій можуть бути описані такими категоріями, як «істина», «знання», «омана», «незнання». Метою ж цієї статті є виявлення складових елементів історичних знань на рівні історичних законів.

Для цього скористаємося навчальним матеріалом з курсу історії середніх віків (7 клас), присвяченому утворенню централізованих держав в Західній Європі. Розпочинаючи опанування цього матеріалу, вчитель повідомляє дітям, що у XI—XIII століттях у всій Європі спостерігався підйом сільського господарства, ремесла та торгівлі, виникли великі економічні центри. Так, наприклад, у Франції таким центром став Париж. В той же час вчитель наголошує на тому, що такі центри ремесла і торгівлі виникали в тих місцевостях, які характеризувалися достатньо високим рівнем розвитку сільського господарства. Далі вчитель просить учнів пояснити цей факт.

Практика навчання свідчить, що часто учням доволі важко самостійно пояснити цю залежність. Хоча при цьому слід зауважити, що всі необхідні для такого пояснення опорні знання учні вже мають. Школярі повинні були

набути їх під час опанування навчального матеріалу, пов'язаного з виникненням середньовікових міст.

Багаторічні спостереження автора статті говорять про те, що однією з найскладніших проблем сучасної шкільної історичної освіти є формування у школярів уміння переносити набуті знання в нову ситуацію. Подолати цю складну ситуацію в даному конкретному випадку можна шляхом актуалізації повсякденного життєвого досвіду учнів в процесі відповідної співбесіди. Саме така співбесіда дозволяє «роздробити» важке питання на цілу низку більш простих, не підказуючи при цьому готову відповідь.

В даному випадку вчитель звертається до учнів з таким запитанням. *Чим же пояснити, що у XI–XIII століттях урожайність сільськогосподарських культур виросла майже вдвічі порівняно з попереднім періодом? Семикласники висловлюють думки про те, що:*

— у XI–XIII століттях в Європі були більш сприятливі погодні умови, ніж у попередній період;

— підвищилася родючість ґрунтів;

— селяни освоювали нові площі орної землі.

Обговорюючи висунуті школярами припущення, вчитель, зокрема, зауважує, що кліматичні умови так швидко не змінюються. Далі вчитель пропонує учням подумати над тим, яким же чином селяни могли підвищувати родючість ґрунтів та освоювати нові площі орної землі.

Все розмаїття учнівських думок можна звести до таких висловлювань.

— Поліпшити родючість ґрунтів можна за рахунок використання добрив.

— Поліпшити обробіток землі.

— Освоїти нові площі орної землі, звільняючи їх від лісів.

— Поліпшити сорти сільськогосподарських культур.

Обговорюючи висловлені учнями думки, вчитель пропонує їм подумати над тим, яким же чином можна було поліпшувати обробіток орної землі та поліпшити її родючість.

Як правило, учні говорять, що поліпшити обробіток землі можна, використовуючи більш досконалі знаряддя праці. Саме таку закономірність засвоїли семикласники в процесі попереднього вивчення історії. При цьому слід мати на увазі, що ця закономірність суспільного розвитку нерідко засвоюється школярами формально як загальне «гасло». Діти не можуть підкріпити свої загальні знання конкрет-

ними фактами.

З метою подолання формалізму знань вчитель звертається до учнів із запитанням: *Чому більш досконалі знаряддя праці поліпшують обробіток землі? За допомогою саме такого запитання вчитель створює на уроці ситуацію розумового ускладнення.*

Витримавши певну паузу з метою досягнення максимального пізнавального ефекту, вчитель пропонує семикласникам звернутися до відповідного тексту підручника. Ознайомившись з текстом підручника про використання важкого колісного плугу, учні доходять висновку, що такий плуг не просто розпушував землю, а й перевертав її виснаженим шаром до низу. При цьому родючий шар землі опинявся зверху. Саме завдяки цьому підвищувалася урожайність.

Але, зауважує вчитель, чим досконаліші знаряддя праці, тим вони складніші, тим більше потрібно часу для їх виготовлення. Крім того, людині, яка виготовляє такі знаряддя праці, треба мати уміння й навички, яких у селян просто немає. *Чи міг селянин одночасно і виготовляти такі знаряддя праці, і виконувати сільськогосподарські роботи?*

Учні. Ні. У селян для цього просто не вистачило б часу. Треба робити щось одне, виготовляти знаряддя праці або працювати на землі.

Продовжуючи опанування навчального матеріалу вчитель каже, що саме тому ремісники поступово відокремилися від селян і утворили окремий прошарок населення. Вони почали займатися тільки виготовленням ремісничих виробів і майже не працювали на землі.

Далі між вчителем і учнями відбувається приблизно така співбесіда.

Вчитель. *Чи міг ремісник прогодувати себе і свою сім'ю і за яких умов?*

Учні. Ремісник зможе прогодувати себе і свою родину за умови, якщо зможе обміняти свої вироби на продукти сільського господарства.

Вчитель. *Як називається такий обмін продукцією?*

Учні. Торгівля.

Після цього вчитель знов привертає увагу учнів до питання, поставленого на самому початку опанування навчального матеріалу. Він знову просить учнів пояснити, чому центри ремесла і торгівлі виникали в тих місцевостях, де було достатньо високо розвинуте сільське господарство.

В процесі попереднього опанування на-

вчальним матеріалом у школярів були створені необхідні опорні знання. Але часто очікування відповіді на щойно поставлене питання виявляються марними. В такому разі доцільно поставити декілька додаткових питань.

Вчитель. За яких умов селянин зможе придбати необхідні йому ремісничі вироби?

Учні. Якщо він обміняє частину виготовленої ним сільськогосподарської продукції на потрібні йому вироби ремісників.

Вчитель. Відомо що все виготовлене селянином можна умовно поділити на дві частини: 1) продукція, яка необхідна для прохарчування як самого селянина, так і його сім'ї; 2) так звана надлишкова продукція. Яку ж частину продукції треба продавати селянину?

Учні. Зрозуміло, що надлишкову.

Вчитель. Так чому ж міста як центри ремесла і торгівлі виникали там, де був порівняно високий рівень розвитку сільського господарства?

Учні. Тому, що саме в таких місцевостях була надлишкова сільськогосподарська продукція, яку можна було обміняти на ремісничі вироби.

Вчитель. Таким чином, для того щоб виникали міста як центри ремесла і торгівлі, треба, щоб селяни виробляли продукції більше, ніж самі споживали. За яких же умов це можливо?

Учні. За умови суттєвого покращання умов праці.

Саме таким чином можна створити необхідні умови для того, щоб семикласники усвідомили таке поняття, як «продуктивність праці». Щоправда, досвід навчання свідчить, що наукове визначення цього поняття впроваджувати у навчальний процес ще зарано. Пояснюється це тим, що вікові особливості семикласників призводять до його формального засвоєння.

Продовжуючи опанування навчального матеріалу, доцільно запропонувати учням такі пізнавальні завдання. (Г.М. Донской. Задания для самостоятельной работы по истории средних веков. — М.: Просвещение, 1987. — С.45).

1. Король Франції Пилип II Август надавав багатим містам права самоврядування. Більшість міст, які отримували ці права, були розташовані на кордонах королівських володінь. Чому король надавав права самоврядування саме таким містам?

2. В кінці XII століття король Франції Пилип II Август відправлявся у хрестовий похід. При цьому він доручив не знатним аристократам, а

шістьом найбагатшим мешканцям Парижу керувати державою, зберігати ключі від королівської скарбниці та приймати привезені до Парижу податки. Чому король вчинив саме так?

Під час розв'язання цих пізнавальних завдань вчителю необхідно спрямувати учнівську думку таким чином, щоб семикласники зрозуміли роль середньовікових міст у зміцненні влади короля та розширенні його володінь. Надаючи права самоврядування прикордонним містам, король не тільки зміцнював охорону своїх кордонів, а й сприяв розширенню своїх володінь. Міста підтримували короля, оскільки він захищав їх від свавілля великих феодалів. Останні вели війни між собою і тим самим гальмували розвиток торгівлі. Вільні ж прикордонні королівські міста являли собою приклад для тих міст, які перебували під владою великих феодалів. Такі міста розгортали боротьбу проти своїх власників — феодалів. Тим самим король знаходив союзників в стані своїх ворогів, сприяв їх послабленню та розширював свої володіння.

Практика навчання доводить, що друге з наведених вище пізнавальних завдань особливих складнощів для учнів не становить. Учні вказують, що король Франції Пилип II доручив управління державою в період своєї відсутності найбагатшим мешканцям Парижу тому, що саме жителі міст були зацікавлені в зміцненні королівської влади. Аристократи ж постійно вели збройну боротьбу з королем та влаштували проти нього постійні заколоти.

Після цього вчитель пропонує учням звернутися до відповідного тексту підручника та з'ясувати, які прошарки тодішнього суспільства підтримували короля. Далі учням пропонується така текстова таблиця.

Таблиця 1.

Прошарки суспільства	Причини підтримки короля	Причини боротьби проти короля
1. Купці 2. Ремісники 3. Селяни 4. Дрібні і середні феодали 5. Крупні феодали		

Після того, як наведена вище таблиця буде заповнена, вона опрацьовується за таким запитаннями.

1. Що було спільного і чим різнилися інтереси прихильників короля?

2. Що було спільного і чим різнилися інтереси противників короля?

3. Чому діяльність прихильників короля сприяла зміцненню та прогресивному розвитку держави?

4. Чому боротьба крупних феодалів завжала прогресивному розвитку держави?

5. На якій основі об'єднувалися між собою прихильники короля?

6. На якій основі об'єднувалися між собою противники короля?

Розпочинаючи опрацювання навчального матеріалу, присвяченого утворенню централізованої держави в Англії, доцільно використувати наведений нижче методичний варіант у формі випереджаючого завдання. Доручити семикласникам напередодні відповідного уроку прочитати тест підручника. Безпосередньо ж на уроці запропонувати учням заповнити таку таблицю..

Таблиця 2.

Умови утворення централізованих держав	
У Франції	В Англії
Підтримка короля жителями міст. Підтримка короля дрібними та середніми феодалами. Наявність феодальної драбинки. Наявність крупних земельних володінь. Наявність англійських володінь на території Франції.	Підтримка короля жителями міст. Підтримка короля дрібними та середніми феодалами. Відсутність феодальної драбинки. Пряма залежність всіх феодалів від короля. Відсутність крупних земельних володінь. Відсутність іноземних володінь на території Англії.

Після того, як ця таблиця буде заповнена, вона опрацьовується за такими запитаннями.

1. Які умови сприяли об'єднанню Франції, а які заважали?

2. Які умови сприяли об'єднанню Англії, а які заважали?

3. Чому в Англії існували більш сприятливі умови для утворення централізованої держави, ніж у Франції?

Підведемо підсумки всього вище сказаного. Спостереження автора цієї статті свідчать, що у розвитку історичного мислення учнів, спрямованого на формування історичних знань на рівні усвідомлення історичних законів, існує певна циклічність. На думку автора статті таких циклів можна виділити чотири.

1. **Диференціація.** На цьому етапі відбувається своєрідне дроблення мислення на «елементарні» частини. Саме ці частини здійснюють первинне опрацювання навчального матеріалу.

2. **Інтеграція.** Етап протилежний диференціації. Саме тут «елементарні» частини історичного мислення збираються до купи та утворюють нову вторинну цілісність. Між цими двома етапами знаходяться ще два.

3. Цей етап можна досить умовно назвати — «прогрес». Тут «елементарні» частини історичного мислення утворюють певну первинну цілісність. Завдяки цьому процес формування історичних знань просувається вперед. Дослідження автора свідчать, що етап «прогрес» міститься після етапу «диференціація», але перед етапом «інтеграція».

4. Ще один етап отримав досить умовну назву — «регрес». Справа в тому, що на цьому етапі знов відбувається своєрідне дроблення історичного мислення на певні частини. Саме це і обумовлює враження, що історичне мислення наче рухається назад. Але це тільки враження. Дроблення історичного мислення на «елементарні» частини відбувається не на основі тієї цілісності, яка існувала на самому початку опрацювання навчального матеріалу, а на основі тієї цілісності, яка утворилася на етапі «прогрес». Таке дроблення відбувається на зовсім іншому рівні формування історичних знань.

Таким чином, послідовність формування історичних знань на рівні усвідомлення історичних законів схематично можна відобразити так.

Схема 2

Диференціація	Прогрес	Регрес	Інтеграція
---------------	---------	--------	------------

Структура історичних знань учнів на рівнях теорії та закону в об'єднаному вигляді представлена на схемі 3.

Схема 3

Омана	Незнання	Знання	Істина
Диференціація	Прогрес	Регрес	Інтеграція

Отже, завданням подальших досліджень структури історичних знань учнів є з'ясування їх складових елементів на рівні історичних понять та історичних фактів. Лише після цього можливе дослідження історичних знань як цілісного явища на методологічному рівні.